

AS91026 (putanga 3) Pāngarau me te Tauanga

Te whakamahi whakaaro tau whaitake hei whakaoti rapanga

Te whai hua - kia ora!

sorted
in Schools

Te ingoa o te ākonga:

Te akomanga:

TAUMATA

1

WHIWHINGA

4

NGĀ KAUPAPA A SORTED

KiwiSaver
Ngā nama
Ngā whāinga
Te whakahaere i aku moni

Kaupapa Tuatahi:

Te mōhio ki tō pepa utu

Kaupapa 1, Hei Mahi 1

Tēnā, mātakina te **ataata pepa utu** e whakamārama ana i ngā wāhanga rerekē o tētahi pepa utu, ka rapu ai i te whiore me ōna whakamārama e tika ana mō ngā upoko kei te taha mauī o te ripanga.

Tau IRD	Te nui o tō moni whiwhi i mua i ngā tangohanga pēnei i te tāke.
Wā utu	Ko te moni whiwhi tēnei i tō pākete utu i ia wiki, i ia rua wiki rānei, ā muri i ngā tangohanga.
Ngā hāora mahi	He āheinga ōu ki ētahi rangi whakatā i ia tau, ā, kei tō pepa utu i ia wiki, i ia rua wiki rānei, te tapeke o aua rā e wātea ana ki a koe.
Hāora tuwhene	Ko te Kiwisaver tētahi kaupapa haumi tūao nā te kāwanatanga hei āwhina i a koe ki te penapena moni mō te whakatānga. Kei a koe te tikanga mēnā ka penapenahia te 3%, te 4%, te 6%, te 8%, te 10% rānei o tō utu. Ka takoha hoki tō kaitukumahi i te 3%, neke atu rānei, hei āwhina ki te whakatipu i tō pūtea. Kia tuku moni koe mō ngā tau e toru, ka āhei tō whakamahi i ēnei pūtea hei āwhina i a koe ki te hoko i tō kāinga tuatahi.
Utū peke	He nama tēnei nāu anake, ā, e waru, e iwa rānei ōna nama. He mea hoatu ki a koe e Te Tari Tāke (IRD). Ka noho tēnei nama ki ō pepa utu me ō pūrongo KiwiSaver i a koe e mahi ana.
Utū more	He āheinga ōu ki ētahi rangi māuiui i ia tau. Ka utungia tonutia koe, ā, ka whakaaturia te tapeke o aua rā ki tō pepa utu i ia wiki, i ia rua wiki rānei.
Te tāke i utua i a koe e whiwhi moni ana	Ko te tapeke tēnei o ngā hāora katoa kua mahia e koe i tēnei wā utu.
KiwiSaver	Mō ngā moni katoa ka riro i a koe, me utu tāke koe. Mā te nui o tō utu e whakatau te nui o tō tāke.
Utū hararei	Ko te roanga tēnei o te wā e hāngai ana ki tō pepa utu, hei tauira, i ia wiki, i ia rua wiki, i ia marama rānei.
Utū māuiui	Ko ngā hāora āpiti ēnei i mahia rā e koe i tēnei wā utu. Kei tua ēnei hāora mahi i ērā i whakaaetia i tō kirimana mahi.

Kaupapa 1, Hei Mahi 2

Whakakāia te ripanga nei mā te panoni i ngā hautau, i ngā tau ā-ira, me ngā ōrau.

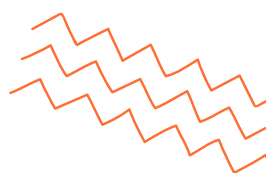
Hautau	Tau ā-ira	Ōrau
$\frac{1}{2}$		
	0.25	
		75%
	0.125	
$\frac{5}{8}$		
		15%
	0.02	
		115%

Kaupapa 1, Hei Mahi 3

a. Whakamahia ngā whakamārama nei hei whakakāi i ngā āputa kei te pepa utu e whai ake nei:

- I 41 ngā hāora noa i mahia rā e Roimata, ā, i 2.5 ngā hāora tuwhene.
- Ko te \$18.25 te nui o tana utu ā-hāora noa.
- Ko te “kotahi me te hauwhā” te nui o te utu ā-hāora tuwhene.

Kei wareware te āpiti atu i te tohu tāra me te whakaawhiwhi i ngā kaute ki ngā tau ā-ira e rua.

AUAHI TŪROA LTD

Roimata Paerata
16 Rori o Hēmi
Kirikiriroa

Nama Tāke 027-598-412
Tohu Tāke MSL

Ngā rā whakatā e wātea ana 7.5 days
Ngā rā māuiui e wātea ana 3.0 days

Te mutunga o te wā utu **01/06/2023**

Te utu ā-tau **\$37,970**

Whakamārama	Te rahi	Te waeine	Te utu i te hāora	Te tapeke	Tēnei utu
Hāora noa	.....	Ngā hāora	.....	.....	
Hāora tuwhene	.....	Ngā hāora	.....	.....	
Utu Peke					.....
Te utu i a koe e whiwhi moni ana (PAYE)					-\$122.08
Te utu hei āwhina i te hunga whara					-\$11.19
Ngā tangohanga pūtea taurewa ākongā					\$0.00
Kiwisaver 3%					\$0.00
Utu More					\$672.01
Te takoha KiwiSaver a tō kaitukumahi					\$0.00

b. He aha te ōrau o te utu peke a Roimata i utua ki ngā tāke me ngā utu hei āwhina i te hunga whara?

.....

.....

.....

c. Mēnā i whakatau a Roimata kia 6% te nui o tana haumi i tana utu ā-tau ki a KiwiSaver, ka pēhea te nui o tana utu peke (\$805.28) ka tangohia i ia rua wiki?

.....

.....

.....

Kaupapa 1, Hei Mahi 4

- a. Tohua te tatau o ngā tāke i ngā utu i a koe e whiwhi moni ana ki te ripanga o raro hei ōrau, hei tau ā-ira, hei hautau ngāwari.

Mō ia tāra o te moni whiwhi	Te pāpātanga tāke moni whiwhi hei ōrau	Te pāpātanga tāke moni whiwhi hei tau ā-ira	Te pāpātanga tāke moni whiwhi hei hautau rūnā
Atu ki te \$14,000	10.5%		
Atu i te \$14,000 ki te \$48,000	17.5%		
Atu i te \$48,000 ki te \$70,000	30%		
Atu i te \$70,000 ki te \$180,000	33%		
I tua atu i te \$180,000	39%		

- b. Tātaitia te tāke moni whiwhi i ia tau mēnā ka eke tō utu ki te:

i. \$25,000

.....

ii. \$50,000:

.....

iii. \$75,000:

.....

Kaupapa Tuarua:

Te hoko rawa me ngā ratonga

Kaupapa 2, Hei Mahi 1

1) Rapua te utu whai tāke hokohoko o ēnei kaute tāke hokohoko kore:

a. \$1,250

---

b. \$3,200

---

c. \$44.50

---

2) Rapua te utu whai tāke hokohoko o ēnei kaute tāke hokohoko kore:

a. \$2,300

---

b. \$82.75

---

c. \$1,250

---

3) E \$825 te utu o tētahi rawa, hui katoa te tāke hokohoko. He aha te nui o te tāke hokohoko?

Kaupapa 2, Hei Mahi 2

Whakaotihia ngā wero ōwehenga e whai ake nei:

a. Ka whakawehea e Dannielle, e Monika, me Esther ngā nama mō te hiko me te wai ki te ōwehenga 3:2:2 ki a Monika:Dannielle:Esther.

i. He aha te utu a tēnā, a tēnā, mēnā e \$215 ana te utu o te nama hiko?

.....

.....

.....

ii. He aha te utu a tēnā, a tēnā mēnā e \$65 ana te utu o te nama wai?

.....

.....

.....

b. Kua whakatau ngā hoa noho kia kuhu rātou ki tētahi kirimana ahokore me te waea aunui mutunga kore. E hiahia ana a Monika ki tētahi waea i tēnei kirimana nā te mea kāore āna waea pūkoro. Ka kaha whakamahi a Esther i te ipurangi nā te mea he rawe ki a ia te tākaro matihiko. Kua whakatau ngā hoa noho kia 4:1:3 te ōwehenga o te utu ki a Monika:Dannielle:Esther.

Mēnā i \$83 te utu o te kirimana i ia marama, ka hia te utu a tēnā, a tēnā?

.....

.....

.....

c. Ko te wawaenga o te moni ka pau i ngā hoa noho e toru i ia wiki ki te kai, ko te \$175, engari ka whakarato tina ngā kaitukumahi o Esther. Ka whakatau ngā hoa noho kia 3:3:2 te ōwehenga o te utu mō te kai ki a Monika:Dannielle:Esther.

He aha te utu wawaenga a tēnā, a tēnā hoa noho ki te kai i ia wiki?

.....

.....

.....

Kaupapa Tuatoru:

Te moni taurewa

Kaupapa 3, Hei Mahi 1

Ka whakamahia e Hemi tana kāri taurewa hei utu i tana pahikara hiko e \$3800 ana te utu. E 24% ana te huamoni mō te kāri i ia tau, nō reira ka 2% i ia marama.

Ka \$150 te whakaea a Hemi i tana moni taurewa i ia marama.

Te marama	Te tau taurewa	Te huamoni ā-marama, e 2% ana i te marama	Te tau kua utungia	Te tau hou
Mei	\$3,800.00	\$76.00	\$150	\$3,726.00
Hune	\$3,724.00	\$74.52	\$150	\$3,650.52
Hūrae	\$3,650.52	\$73.01	\$150	\$3,573.53
Ākuhata	\$3,573.53	\$71.47	\$150	\$3,495.00
Hepetema				

- Tēnā, whakakāia te rārangi whakamutunga o te ripanga.
- Rapua te whakatau tata mō te roa o te wā kia utua katoatia e Hemi tana nama.
.....
.....
- Ka kite a Hemi ka 36 marama te roa kia utua katoatia tana moni taurewa mēnā ka \$150 tana whakaea i ia wiki. He aha te tapeke o te moni ka pau i a ia?
.....
.....
- He aha te pikinga ā-ōrau o te utu o te pahikara i te tīmatatanga (\$3,800) ki te tapeke o te moni i pau i a ia kia utua katoatia?
.....

Kaupapa 3, Hei Mahi 2

Kā pānuitia e tētahi toa tāhiko te huamoni-kore o ngā hoko harangotengote mō ngā marama e 24. Ka hipa ngā marama 24, ka 22% te huamoni i ia tau.

Hei āpītitanga ki tēnei kirimana hoko ko te utu kirimana \$55, me te utu whakarato \$1.80 i ia marama. .

E hiahia ana a Hineata ki te hoko i tētahi rorohiko kawekawe e \$499 ana te utu.

a. Ka hia te nui o te utu kirimana me te utu whakarato mō ngā marama e 24?

.....

b. Kia hia te nui o te moni hei utu mā Hineata i ia wiki mēnā e hiahia ana ia kia utua katoatia tana rorohiko kawekawe i ngā marama e 24?

.....

Kaupapa 3, Hei Mahi 3

Kua tīmata a Rāwiri ki te mahi engari me whai waka ia ki te hoki ki te kāinga. Ka tono moni taurewa ia i tētahi umanga ahumoni ki te utu i tētahi waka e \$12,000 ana te utu. E rima tau ana te roa o te moni taurewa, ā, e 9.5% ana te pāpātanga huamoni. E \$252 ana te nui o te utu o te nama i ia marama.

a. Tātaitia katoatia te tapeke o te utu mō te waka mō ngā tau e rima.

.....

b. Tātaitia katoatia te tapeke o te huamoni ka utungia e Rāwiri i ngā tau e rima o te moni taurewa.

.....

c. Whakamahia te **tātaitai nama a Sorted.org** ki te tūhura i te nui o te moni ka penapenatia e Rāwiri mēnā ka whakapiki ia i tana whakaea i tana nama ki te \$282 i ia marama.

.....

.....

Kaupapa 3, Hei Mahi 4

Ko te pae runga mō te whakaea i ngā moni taurewa ākonga ko te \$20,020 i ia tau. Ki te nui ake te utu i tēnei, ka 12% o ngā moni whiwhi ka whakaea i ngā moni taurewa ākonga.

- a.** Mehemea ko te \$20,020 te pae runga mō te whakaea i ia tau, he aha te pae runga mō te whakaea i ia rua wiki?

.....

.....

.....

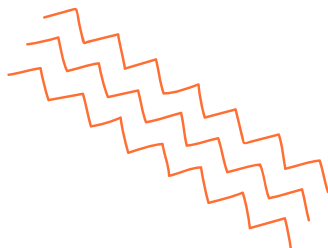
- b.** Ka \$860 te moni whiwhi a Huia i ia rua wiki. Me hia te nui o te moni hei utu māna i tana moni taurewa ākonga i ia rua wiki? Kei wareware ki te whakaatu i ō whakamahinga tauākī pāngarau e tika ana.

.....

.....

.....

.....

4

Kaupapa Tuawhā:

Ngā whāinga ahumoni

Kaupapa 4, Hei Mahi 1

Tātaitia te huamoni tāpiri ā muri mai i te tau kotahi:

a. Te 1% o te \$4,000

.....

b. Te 1.05% o te \$10,000

.....

c. Te 2.5% o te \$3,000

.....

d. Te 0.85% o te \$2,000

.....

Kaupapa 4, Hei Mahi 2

Koinei te ture tātai i te huamoni whakaputu

$$A = P \left(1 + \frac{r}{100} \right)^t$$

- Ko te 'A' te tapeke whakamutunga o āu haumitanga i te mutunga o ētahi tau (t).
  - Ko te 'P' te tahua more, ā, koia te nui o te moni ka haumi koe.
  - Ko te 'r' te pāpātanga huamoni i ia tau, hei tauira, mēnā ka 3.45% te pāpātanga huamoni i ia tau, ka pēnei te āhua: $r = 3.45$.
  - Ko te 't' te nui o ngā tau.
- a. Ka \$2,400 te haumi a Wikitōria, ā, e 3.75% te nui o te huamoni whakaputu. Ka hia te nui o tana moni i te mutunga o ngā tau e 3?
- .....
- .....
- .....

b. Ka \$750 te haumi a Rangī, ā, e 2.5% ana te nui o te huamoni whakaputu. Ka hia te nui o tana moni i te mutunga o ngā tau e 5?

c. E rua ngā kōwhiringa e wātea ana ki a Anaru:

- Te haumi i te \$1,200 me te pāpātanga huamoni (whakatupu-kore) 4.25% i ia tau mō ngā tau e 5.
- Te haumi i te \$1,200 me te pāpātanga huamoni whakatupu 3.75% mō ngā tau e 5.

Ko tēhea te kōwhiringa hei kōwhiri māna? Whakamāramahia mai ō whakaaro, ka taunakihia ai ki ētahi tātaitanga me ētahi tauākī pāngarau.

d. Ka haumi a Kahurangi i ētahi moni ki tētahi kuhunga tūmau mō ngā tau e 6, ā, e 3.75% te nui o te huamoni whakaputu. Me pēhea rawa te nui o ngā moni me haumi e eke ai te tapeke whakamutunga ki te \$5,000?

Kaupapa 4, Hei Mahi 3

E \$24 ana te utua o Mereana i te hāora. I te nuinga o te wā, ka 5 hāora ia e mahi ana i ia rā, mō ngā rā e 5 i te wiki.

a. He aha te utu peke a Mereana i ia rua wiki?

b. Ka haumi a Mereana i te 4% o tana utu ki a KiwiSaver i ia rua wiki. Ka takoha atu tana kaitukumahi i te 3% o te utu peke a Mereana, ā, ka takoha te kāwanatanga i te 50 hēneti mō ia tāra ka utaina atu e Mereana (atu ki te \$521 i ia tau).

i. E hia te nui o te moni ka utaina e Mereana ki te tahua KiwiSaver i ia rua wiki?

ii. Kei te tika te nui o te moni e utaina ana e Mereana i ia wiki e riro ai ki a ia te takohatanga mōrahi o te \$521 a te kāwanatanga i ia tau?

iii. Me kī, kāore te utu ā-hāora a Mereana e rerekē, ā, kāore hoki ana hāora mahi e rerekē, ka hia te nui o te moni ka utua ki te pūtea KiwiSaver a Mereana i ia tau, tae atu ki ngā takoha a te kaitukumahi me te kāwanatanga?

Kaupapa 4, Hei Mahi 4

Ka hiahia a Hāmiora kia tū ia hei mataaro kōrere, ā, kua whai tūranga pia ia i muri tata i tana whakaoti i te taumata 3 o te NCEA. Ka \$18 i ia hāora tana utu hei pia mataaro kōrere, ā, i te nuinga o te wā ka 8 hāora te roa o tana mahi i te rā, e 5 rā i te wiki. E hiahia ana ia kia wawe tana uta moni ki tētahi pūtea KiwiSaver e pai ai tana penapena moni kuhu hei hoko whare.

a. Ka hia te nui o te moni whiwhi a Hāmiora i ia wiki i mua i te tākehia?

b. Ka hia tana moni whiwhi i te tau? (E 52 ngā wiki i te tau.)

c. Ka hia te nui o te moni ka utaina e Hāmiora ki a KiwiSaver i ia tau mēnā ka 6% te nui o tana moni whiwhi ā-tau ka utaina atu?

d. E mōhio ana a Hāmiora me nui ake i te 10% te rahi o te kuhu moni mō tētahi kāinga, mō tētahi whaitua noho rānei. Me pēhea te nui o tana kuhu moni mō tētahi whaitua noho i Tāmaki-makaurau e \$550,000 ana te utu?

e. E 8% ana te nui o te moni whiwhi ā-tau a Hāmiora ka utaina atu ki a KiwiSaver, ā, ka 3% te takoha a tana kaitukumahi, ka tuku hoki te kāwanatanga i te takoha o te 50 hēneti mō ia tāra (atu ki te \$521 i ia tau). Mēnā e \$37,400 ana te nui o tana moni whiwhi ā-tau, ka hia te nui o te moni ka utua ki te pūtea KiwiSaver a Hāmiora i ia tau?

Kaupapa Tuarima:

Ngā rauemi āwhina whakataunga ahumoni

Kaupapa 5, Hei Mahi 1

He ākonga tau 11 a Hōhepa e hiahia ana ki te hoko i tētahi waka. He mahi harangotengote tāna i tētahi toa hokomaha i muri i te kura, i te wā o te kura, ā, e utungia ana ia ki te utu ā-hāora mōkito (\$18.90 i ia hāora). I ōna wā ka taea e ia te mahi ngā hāora tuwhene i ngā paunga wiki me ngā hararei.

I ngā marama e 5 ka hori, i \$2600 tana moni whiwhi ā muri i te tākehia. Mai i tēnā, i penapenatia e ia te \$1,800. E hiahia ana ia kia eke tana pūtea penapena ki te \$4,500 i ngā marama e 6 kei mua i te aroaro, kia hokona ai e ia tētahi waka.

a. Ka taea rānei e Hōhepa tana whāinga te whakatutuki i roto i te wā i whakataungia e ia?

.....

.....

.....

b. He aha ō tohutohu āwhina i a Hōhepa e tutuki ai tana whāinga? Taunakihia tō whakautu ki ngā tātaitanga.

.....

.....

.....

Kaupapa 5, Hei Mahi 2

Anei ngā whakapaunga moni a ngā tāngata e rima i tētahi whare rēti:

Ngā whakapaunga	I ia rua wiki
Ngā rawa me ngā kai – tae atu ki ngā rawa whakapaipai	\$1,200
Ngā kai a te ngeru	\$30
Ngā moni penapena mō te whakangahau i te mutunga o te tau	\$10
Ētahi atu whakapaunga i ia rua wiki	\$50

Ngā whakapaunga ā-marama:

Ngā whakapaunga	I ia marama
Te rēti ki te kaituku rēti	\$4,900
Te hiko	\$350
Te ipurangi	\$100
Ngā tūhono pāpāho (hei taurira, te Netflix me te Sky)	\$80
Te inihua rawa	\$100
Te rēti pouaka whakaata	\$45

a. Tātaitia ngā whakapaunga moni i ia rua wiki.

.....

.....

.....

.....

b. Me hia rawa te nui o te utu a ngā hoa noho i ia rua wiki mēnā i utu tahi rātou i ngā whakapaunga, ā, i ōrite te utu a tēnā, a tēnā?

.....

.....

.....

.....

c. He rerekē te nui o ngā rūma moe i te whare rēti, ā, e noho ana tētahi tokorua ki tētahi rūma. Ka 4:3:3:2 te ōwehenga o te rēti mō ia rūma. E hia te utu o te rēti ā-marama mō te rūma iti katoa?

.....

.....

.....

.....

Kaupapa 5, Hei Mahi 3

Me hoko pākatio hou a Āwhito mō tana whare rēti. E \$978 te utu o te pākatio e hiahia ana ia, ā, e \$89 te utu kia kawea atu. Kāore i a Āwhito te moni hei utu tika atu i te pākatio, nō reira ka hoko harangotengote ia i te pākatio. Ka kite ia e \$55 ana te utu mō te whakatuwhera i te moni taurewa, ā, \$1.80 te utu whakahaere i ia marama. He huamoni-kore ngā marama 12 tuatahi o te hoko harangotengote. Ā muri i tērā, ka 22.3% te huamoni i ia tau. Ka whakaae a Āwhito kia 4 tau (48 marama) ia e utu ana i te hoko harangotengote.

a. E \$31.64 ana te utu whakaea i ia marama. Ka hia te nui o te utu a Āwhito i ngā huamoni me ngā nama i muri mai o ngā marama e 48?

.....

.....

.....

b. He aha te pikinga ōrau o te utu o te pākatio (tae atu ki te utu mō te kawē atu)?

.....

.....

.....

